

Friedhelm Berthold Kaiser, *Die russische Justizreform von 1864. Zur Geschichte der russischen Justiz von Katharina II bis 1917* (Studien zur Geschichte Osteuropas XIV), Leiden 1972, ss. XV, 552.

Książka Kaisera nie jest systematycznym ujęciem treści ustaw sądowych z 1864 r., lecz obejmuje tylko ich stronę źródłową: prace przygotowawcze i projekty oraz dojście do skutku. Przedstawiając oprócz tego zarys sądownictwa rosyjskiego sprzed reformy i zmiany w ustawodawstwie sądowym z lat 1865 - 1917, Autor dał w swojej pracy wiele informacji o historii instytucji sądowych od Katarzyny II do Rewolucji Październikowej. Nie jest to przecież pełna historia tych instytucji ani przebiegu reformy, którą rozpatruje się tu wyłącznie pod względem zewnętrznym, w izolacji od warunków społeczno-gospodarczych, niemal bez związku z sytuacją rewolucyjną i wydarzeniami politycznymi. Kaiserowi nie była obca radziecka literatura przedmiotu — B. W. Wilenski i W. A. Szuwałowa udostępnili mu nawet swoje prace o reformie sądowej pozostające jeszcze w maszynopisach; sam nie wyszedł przecież poza metody pracy historycznej przeważające w historiografii zachodnioeuropejskiej. Wskutek tego książka nie mogła odświeżyć istotnej treści reformy, jej genezy i znaczenia w całości procesu dziejowego. Zaletą książki jest bogactwo informacji z zakresu zewnętrznej historii reformy sądowej i z tego punktu widzenia może tu być przede wszystkim rozpatrzona.

W sposób systematyczny Autor ujął tylko organizację sądów, procedurę cywilną i karną sprzed 1864 r. (s. 1 - 89). Nie jest to bynajmniej systematyka prawno-dogmatyczna, gdyż uwzględnia się, oprócz przepisów, także wiele zagadnień z praktyki funkcjonowania instytucji sądowych. Przepisy, gdy chodzi o ustrój sądów, zawarte głównie w urzędzeniu guberni z 1775 r. — cytuje się według późniejszych zbiorów urzędowych (*Swod zakonow* w wydaniu z 1857 r.), a praktykę według literatury i materiałów kodyfikacyjnych, nastawionych na krytykę stosunków istniejących przed reformą. Mimo ujęcia z konieczności (wobec dużego zakresu problematyki) niezupełnego, rozdział ten (I) daje dobrą orientację w przedreformacyjnym systemie prawno-sądowym, jego zasadach i konsekwencjach praktycznych. Oczywiście nasuwa się szereg kwestii wymagających źródłowego i porównawczego opracowania (co dla celów tej pracy nie było może potrzebne), jak choćby bliższe ustalenie roli Senatu jako instancji apelacyjno-rewizyjnej. Nadmierna liczba instancji (w sprawach cywilnych do 13, s. 41) wygląda w istocie tak, jakby wszystkie pozostałe — poza 3 zasadniczymi — miały znaczenie tylko przygotowawcze dla decyzji cesarza. Daje do myślenia regulacja roli sądów według ideologii związanej z decyzją w ujęciu skrajnym (w razie niejasności przepisu należało zwracać się o rozstrzygnięcie spornej sprawy do cesarza — najwyższego sędziego i ustawodawcy), co Autor ocenia ujemnie jako stojące na przeszkodzie twórczemu i niezależnemu orzecznictwu (s. 10). Dotyczyło to jednak głównie najwyższej instancji zwyczajnej (Senatu) i nie stało z pewnością na przeszkodzie dowolności przy stosowaniu przepisów zwłaszcza w instancjach niższych (jak wynika już z tego, co Autor pisze na s. 9). „Jest to zasadnicze, a bardzo trudne zagadnienie konstrukcyjno-prawne, którego historyczne ujęcie nie mogłoby się obejść bez głębokiej znajomości pojęć z zakresu teorii prawa; nie operując odpowiednimi pojęciami, Kaiser w swojej książce nie potrafił pokazać w pełnym świetle tego zagadnienia, ani go należycie ocenić”.

Prace nad reformą 1864 r. Kaiser ujął bardzo szeroko, uwzględniając też działalność przygotowawczo-kodyfikacyjną sprzed projektów ustaw sądowych. Wstępnie zajął się (w rozdziale II) pomysłami i próbami naprawy sądownictwa do 1855 r., włączając w to i ogólne prace kodyfikacyjne, których rezultatem był *Swod zakonow* 1832 r. Gdy chodzi o drobne reformy, które doszły do skutku, problematyka ta należy właściwie do stanu sądownictwa sprzed ustaw sądowych — tak zwłaszcza

co do tworzonych od 1808 r. (poczynając od Odessy), a uregulowanych ogólnie w 1832 r. sądów handlowych (*kommerceskije sudy*, s. 128), które wypadałoby ustosunkować do instytucji spełniającej podobną rolę według przepisów dawniejszych (*torgowyye słowiesnyje sudy*, s. 14). Tymczasem organizację sądownictwa chłopskiego w majątkach państwowych z 1839 r. omówiono, inaczej niż nowe sądy handlowe, już w rozdziale I (s. 17 i n.).

Szczegółowo omówił Kaiser w rozdziale III (s. 149 - 236) prace II Oddziału Własnej Kancelarii Cesarskiej nad projektami reformy procedury cywilnej, karnej i ustroju sądowego (według kolejności podejmowania tych prac). Prowadzone pod kierunkiem D. N. Błudowa, „oświeconego konserwatysty”, nie pozbawionego przecież pewnej dozy liberalizmu (s. 151 i n.), prace II Oddziału — były kompromisowe i, stosownie do metody „organiczno-historycznej”, zmierzały do utrzymania istniejącego stanu rzeczy w sądownictwie, z częściowymi tylko poprawkami. Warto wskazać, że wiele materiałów przygotowawczych, wychodzących oficjalnie od Błudowa, było opracowywanych z dużym udziałem R. Hubego; współpracy tej nie ujawniła jednak historiografia przedrewolucyjna, a w książce Kaisera brak w ogóle wzmianki o tym „eksprowadawcy petersburskim” — Polaku, którego działalność wiązała się zresztą przede wszystkim z mało znanymi przygotowaniem kodyfikacyjnymi dla Królestwa Polskiego. Śladem współpracy Hubego mógł być, moim zdaniem, passus z objaśnienia projektu 1857 r. o konieczności oparcia się na niezawodnych zasadach ogólnych należytej procedury cywilnej, co według Kaisera pozostawało w niezgodzie z całym kierunkiem i metodami działalności II Oddziału (s. 235, 439).

W pracach II Oddziału Kaiser nie przyjął cezury 1855 r., wyrażając pogląd, że zmiana panowania pozostała bez decydującego wpływu na ich kierunek (s. 234). Natomiast bardzo ostro rysuje się w książce Kaisera granica między tymi pracami, a prowadzonymi od końca 1861 r. w Kancelarii Państwa. Stanowisko to, częściowo słuszne, jest jednak zbyt sztywne i ma na względzie głównie personalną stronę procedury kodyfikacyjnej, a nie warunki, w których się dokonywała. Mój pogląd na działalność kodyfikacyjną Błudowa (tj. tyle, co II Oddziału), wyrażony skrótowo w artykule *Zagadnienie reformy sądowej i sądów gminnych w Króli. Polskim w l. 1856 - 1864* (CPH, t. XXII, z. 2, 1970, s. 107), wymagały niewątpliwie rozwinięcia, do czego sporo materiałów można znaleźć i w książce Kaisera. Ujemny osąd prac II Oddziału, w zasadzie słuszny, należałoby o tyle zmodyfikować, że organ ten, niezależnie od składu personalnego, musiał stosować się do sytuacji społeczno-politycznej czasów mikołajowskich — a to, że prace jego nad reformą sądową ciągnęły się tak długo (s. 447) i do 1855 r. nie dawały właściwie żadnych rezultatów, świadczy — że dla tamtych czasów były jeszcze zbyt „nowatorskie”. Dopiero po 1855 r. (i to nie od razu) stały się w projektach II Oddziału możliwe takie instytucje, jak adwokatura, sądy pokoju i sędziowie śledczy (ich organizacja weszła nawet w życie już w 1860 r., s. 206), które oznaczały przełamanie wyraźnych zakazów cesarskich (już Aleksandra II, s. 217), na skutek wpływów i starań Błudowa (s. 203, 217 i n., 222, 235 i n.). Nie wcześniej niż w 1857 r. mogło dojść wreszcie do przedłożenia projektów Radzie Państwa i do obrad nad nimi w Połączonych Departamentach: Ustawodawstwa i Spraw Cywilnych, co oznaczało wydatne ożywienie prac kodyfikacyjnych i skierowało je na nowe tory (s. 183 - 185, 229 - 232). Błudow zachował do swej śmierci (w lutym 1864 r.), pozostając na kierowniczych stanowiskach, w Radzie Państwa (od 1 I 1862 r. jako przewodniczący), łączność z tymi pracami, a nie mając już w nich bezpośredniego udziału i zdając sobie sprawę z niedostateczności projektów II Oddziału, zajmował stanowisko przychylnie wobec tendencji do nowego ich ukształtowania (s. 236, 274, 277, 291, 436 - 439).

Kaiser sam przyznaje, że nowa treść, dana projektom podczas prac w Kancelarii Państwa, znajdowała się już częściowo w projektach II Oddziału, a działacze reformy rozwijali z nich te fragmenty, które odpowiadały ich, dalej idącym, zamia-

rom (s. 328). Nie bez pokrycia w treści tamtych projektów przedstawiano potem cesarzowi nowe pomysły, nawet co do instytucji przysięgłych, jako rozwinięcie planów II Oddziału, i ostentacyjnie podtrzymywano łączność z nimi (s. 438). Wszystko to wskazuje, że kolejne zmiany osobowe i organizacyjne w postępowaniu nad kodyfikacją sądową miały charakter głównie zewnętrzny; natomiast treść projektów kształtowała się w związku z narastaniem sytuacji rewolucyjnej i usiłowań caratu do jej opanowania przy pomocy m. in. niektórych przynajmniej instytucji z arsenału monarchii burżuazyjnych. Z tymi zastrzeżeniami można zgodzić się na wyodrębnienie zbyt liczby etapów przygotowań kodyfikacyjnych w książce Kaisera, co wynika z bardzo szczegółowego potraktowania w niej tego tematu.

Wyrazem zewnętrznego związku projektów II Oddziału z późniejszymi reformami było też ich włączenie przez S. I. Zarudnego, głównego twórcy ustaw sądowych 1864 r., do *Diela o prieobrazowanii sudiebnoj czasti w Rossii* ułożonego po dokonaniu reformy. Ten olbrzymi zbiór druków urzędowych jest główną podstawą źródłowo-dokumentacyjną pracy Kaisera, który nie mógł zresztą odszukać w bibliotekach moskiewskich pełnego kompletu (74 woluminów, niektóre po kilkaset stron). Warto zauważyć, że wiele z nich znajduje się w polskich bibliotekach i zbiorach archiwalnych (np. w AGAD, akta III Rady Stanu Król. Pol., nr 303: druki projektów procedury cywilnej i ustroju sądów z lat 1857-1859, a także związane z nimi materiały Rady Państwa oraz śmiałe uwagi dwóch przedstawicieli biurokracji Królestwa).

Z prac prowadzonych poza II Oddziałem po 1855 r. (rozdział IV) Kaiser omówił zwłaszcza projekty sądowe, oparte na nowoczesnych zasadach, powstałe z udziałem w. ks. Konstantego Mikołajewicza w Ministerstwie Marynarki, na razie nie doprowadzone do skutku. Wśród reform, które doczekały się w tym czasie realizacji, zwraca uwagę utworzenie stanowego sądownictwa w drobniejszych sprawach cywilnych i karnych dla chłopów uwolnionych z poddaństwa (co — utrzymane mimo reformy 1864 r. — oznaczało jej nieskuteczność co do większości spraw podstawowej masy ludności Imperium rosyjskiego) i zniesienie, w istocie połowiczne, kar cielesnych w 1863 r.

Główne miejsce w omawianej książce zajmuje z pewnością rozdział V ze szczegółowym przebiegiem prac kodyfikacyjnych od chwili ich przekazania rozkazem z dnia 23 X 1861 r. komisji utworzonej przy Kancelarii Państwa do zatwierdzenia ustaw przez cesarza 20 XI 1864 r. i wydania w rok potem przepisów wprowadzających i przechodnich (s. 268-406). Jako decydujące momenty tych prac Kaiser potraktował kolejne rozkazy cesarza: ze stycznia 1862 r. w zakresie opracowania przez komisję na podstawie zebranych materiałów „zasad zgodnych z nauką i praktyką państw europejskich”; z 9 IV 1862 r. oddający elaboraty komisyjne pod obrady Departamentów Rady Państwa; z 29 IX 1862 r., z zatwierdzeniem „głównych zasad” (*Osnownyje položenija*) reformy i zarządzeniem ich publikacji. Autor podkreślił szczególną wagę rozkazu z 9 IV, gdyż cesarz sankcjonował nim, jako podstawę dalszych prac, propozycje komisji, wychodzące poza obręb zadań, włożonych na nią według zamierzeń cesarskich w styczniu 1862 r. Tę stanowisko Kaisera jest dość dowolne, bo rozkaz cesarski ze stycznia 1862 r. nie był sformułowany ściśle i dopuszczał interpretację zastosowaną przez komisję, a przekazanie dalszej pracy nad zasadami sądownictwa Radzie Państwa nie zamykało drogi przed kontrakcją czynników nieprzychylnych reformie i pozyskania przez nich cesarza. Dotyczyło to również opublikowanych zasad z 29 IX, chociaż w tej formie miały one charakter dużo poważniejszy i poniekąd wiążący. Z dziedziny materialno-prawnej opracowano, jako związaną z reformą sądową, dodatkową ustawę o karach wymierzanych przez sędziów pokoju — która przeszedłszy tę samą drogę, od II Oddziału (i projektu pochodzącego jeszcze z okresu kierownictwa Błudowa), uzyskała po obradach w Radzie Państwa zatwierdzenie cesarskie wraz z ustawami sądowymi (s. 378 n.).

Omawiając tok prac kodyfikacyjnych w Radzie Państwa i jej Kancelarii (podobnie jak przedtem w II Oddziale), Kaiser zwraca dużo uwagi, stosownie do nastawienia swej książki, na osoby uczestniczące w tych pracach — przede wszystkim (z pewną przesadą) na Zarudnego. Z Polaków nie pominął udziału Aleksandra Pławskiego, do 1861 r. zatrudnionego w Sekretariacie Stanu i w Komisji Kodyfikacyjnej dla Królestwa Polskiego, a w komisji przy Kancelarii Państwa kierującego w latach 1862 - 1864 pracami nad częścią ustrojową ustaw sądowych (s. 344). Kaiser zauważył, że Pławski przynosił ze sobą do prac ustawodawczych w Rosji znajomość zasad procesowych francuskich, które znalazły wyraz w sądownictwie Królestwa (s. 280). Można by się tu zastanowić, czy nie należałoby nieco skorygować wysuniętej dalej tezy (s. 407), jakoby przy pracach nad ustawami sądowymi nie brano pod uwagę wzorów z Królestwa Polskiego (niezależnie od ich wykorzystania w projektach II Oddziału).

Autor zrezygnował z przedstawienia treści ustaw sądowych, gdyż, jego zdaniem (s. XIV), ich główne rysy wynikają z tekstu pracy. W istocie z licznych projektów, opinii i dyskusji nie łatwo wyłuskać pogląd na ostateczne uregulowanie jakiegóż zasadniczej nawet kwestii w treści ustaw sądowych, np. w zakresie sądów przysięgłych (s. 337, 375 i n., 483 n.). Natomiast dał Kaiser w rozdziale VI syntetyczne uwagi na temat niektórych problemów powstania ustaw sądowych, jako wyraz swoich koncepcji ideologiczno-poznawczych w dziedzinie historiografii. Na czoło wysunął wzory zagraniczne, przyjmując, zgodnie ze źródłami, że wzory te (głównie francuskie) dotyczyły tylko głównych zasad i zostały swoiście rozwinięte w toku prac nad ustawami sądowymi. Podkreślając kapitalne znaczenie reformy chłopskiej w przebiegu tych prac, co znalazło częściowo wyraz i w materiałach ustawodawczych (s. 234, 270, 272, 422 i n.), Kaiser zaczępił jednak, nie bez racji, tezę (reprezentowaną ostatnio w amerykańskiej publikacji S. Kucheroва), jakoby reforma sądowa 1864 r. była prostą konsekwencją, jakby przedłużeniem zniesienia poddaństwa (s. 421).

Natomiast dziwnie ubogo przedstawia się argumentacja Kaisera skierowana przeciwko poglądom o zasadniczym wpływie na ustawy sądowe 1864 r. stosunków społeczno-ekonomicznych, którym przypisuje tylko skromne znaczenie (s. 426) i sytuacji rewolucyjnej (jej rolę ogranicza tylko do kwestii wprowadzenia sędziów śledczych i, pośrednio, sądów pokoju, s. 427). Kaiser pojmuje zjawiska, determinujące treść regulacji prawnej m. in. w dziedzinie sądownictwa, w sposób uproszczony, mechaniczny, a niedostatki ich wyraźnych śladów w materiałach kodyfikacyjnych, które wykorzystał, traktuje jako dowód, że nie wpływały na przeprowadzenie reformy. Celem uchwycenia związku między pracami reformatorskimi a burżuazyjnymi przekształceniami stosunków społeczno-gospodarczych i sytuacją rewolucyjną Rosji z lat 1859 - 1861 — potrzeba jednak szerszej perspektywy, sięgającej poza materiały reformy sądowej.

Zdaniem Kaisera sprawa przedstawiała się wręcz sielankowo: po szczęśliwym rozwiązaniu kwestii chłopskiej rozpoczynano w październiku 1861 r. nową reformę, spodziewając się podobnego sukcesu (s. 427). Sam Kaiser nie przywiązuje chyba zbyt wielkiej wagi do tego „odkrywczego” wyjaśnienia, gdyż punkt ciężkości swoich poglądów na genezę i znaczenie ustaw sądowych przesuwają na osoby ich twórców, poczynając od cesarza. Nie przypisując bynajmniej Aleksandrowi II przekonania liberalnych, Kaiser rozwija tezę, że twórcy projektów zwodzili cesarza, ukrywając przed nim radykalizm proponowanej reformy oraz polityczną wymowę zasad zaczerpniętych z nauki europejskiej (s. 438 - 441). Nasuwa się uwaga, że jeżeli trudno sobie wyobrazić, by cesarz decydował całkiem samodzielnie w kwestiach wymagających fachowej wiedzy, to przecież — jak było i przed 1861 r. — istnieli również i wpływali na niego przeciwnicy reform (s. 155, 338 i n.). Naiwnością jest obraz cesarza „oszukanego” przez liberalnych działaczy reformy; o podjęciu reform decy-

dował carat, więc cała grupa związana aktualnie z cesarzem, realizująca jakiś swój program częściowych reform burżuazyjnych.

Inaczej ocenia Kaiser rolę w. ks. Konstantego, jednego z motorów prac reformatorskich (w ich początkowej fazie nasilenia), który uważał liberalne zasady sądownictwa zachodnio-europejskiego za nowoczesne i bardziej skuteczne środki w tej dziedzinie działalności państwowej, podobnie jak zachodnią technikę uzbrojenia w marynarce (s. 445). Ten punkt widzenia podtrzymywali też, zdaniem Kaisera, bezpośredni twórcy projektów, przedstawiciele liberalnej biurokracji rosyjskiej, którzy ukrywali przed czynnikami decydującymi o dojściu do skutku reformy, jej głębsze, polityczne znaczenie. Tu Kaiser zadaje sobie trud, by mimo braku odpowiednich sformułowań w materiałach kodyfikacyjnych, rozszyfrowywać polityczny sens reformy oraz intencje redaktorów ustaw (s. 456 - 458). W tym ujęciu liberalna reforma sądowa miała być pierwszym zadatkiem rosyjskich praw konstytucyjnych, krokiem na drodze do przemiany Rosji w „państwo prawne”. Jak widać, Kaiser kładzie nacisk na personalną stronę genezy ustaw sądowych oraz na ich jak gdyby autonomiczne ukształtowanie w sferze samej ideologii; zastrzega się jednak przeciwko traktowaniu tych ustaw jako „karty konstytucyjnej”, gdyż uwzględniły również „specjalny interes państwowy” absolutnej monarchii (s. 455). Pomijając nawet ocenę „liberalizmu” biurokratów carskich, stanowisko Kaisera nie daje należytego pojęcia ani o faktycznej ograniczoności reformy sądowej, ani o jej związku z ideologią i walką rewolucyjną, której była — jak wiadomo — „ubocznym produktem”.

Ostatni (VII) rozdział książki Kaisera nie stanowi bynajmniej podsumowania jej wyników, lecz traktuje o ustawodawstwie sądowym po reformie. Autor przedstawił tu ogólnie niektóre akty uzupełniające reformę sądową (w zakresie notariatu i postępowania niespornego, sądownictwa wojskowego), a jeszcze ogólniej wprowadzenie w życie ustaw sądowych na poszczególnych obszarach Rosji, co przeciągnęło się ponad 30 lat i łączyło z różnymi ograniczeniami. O wprowadzeniu reformy do Królestwa Polskiego jest zaledwie przelotna wzmianka (nawet bez daty); zagadnienie to, ważne w rozwoju prawnym Polski pozostającej pod zaborami, czeka dotąd na swoją monografię, z której podjęciem nie powinno się zwlekać.

Bliżej zajął się Kaiser reakcyjnymi zmianami w ustroju sądownictwa zorganizowanego według ustaw 1864 r. — skierowanymi m. in. przeciwko niezawisłości sędziów i zasadzie rozdziału władz, sądom przysięgłych i pokoju. W toku tych kontrreform rozbudowywano policyjne środki ścigania przestępstw politycznych, a wymiar sprawiedliwości powierzono w znacznym zakresie organom administracyjnym (naczelnikom ziemskim). Jeszcze dalej w tym kierunku szły projekty komisji Murawiewa z lat 1894 - 1899, a przywrócenie w 1912 r. sądów pokoju nie stanowiło konsekwentnego odstępstwa od reakcyjnego kursu. Trzeba przyznać, że Kaiser uwydatnił zarówno reakcyjny charakter tych wszystkich zmian, jak też zwrócił uwagę na to, że doszły do skutku w walce rządu z ruchem rewolucyjnym, niekiedy nawet wskazuje na konkretne wydarzenia, które doprowadziły do wydania reakcyjnych aktów (s. 469, 479, 484, 490, 496 n.). Zrozumienie tych mechanizmów rozwoju jest tu dużo łatwiejsze niż zrozumienie sytuacji po 1855 r., gdyż przejawy walki rewolucyjnej przybrały teraz formy bardziej wyraźne i ostre.

Omawiając ustawodawstwo sądowe 1917 r. Kaiser postarał się, by znaleźć w nim końcowy akcent swojej książki. Z satysfakcją patrzy na poczynania Rządu Tymczasowego zmierzające do przywrócenia instytucji sądowych według pierwotnego tekstu ustaw 1864 r. Natomiast zupełne usunięcie istniejącego sądownictwa przez władzę radziecką oznaczało, jego zdaniem, że podobnie jak po ustawach sądowych 1864 r., w miejsce tabula rasa miał wejść nowy system, tyle że nie służący już „wolnemu rozwojowi osobowości”, lecz umocnieniu dyktatury proletariatu (s. 499). Jest to porównanie chybione, nawet gdyby miało na względzie tylko formalne

aspekty reformy sądowej 1864 r. z jednej i likwidacji sądów przedrewolucyjnych w 1971 r. z drugiej strony.

Ustawy sądowe 1864 r., uformowane według zasad burżuazyjnych i liberalno-demokratycznych, były na tle stosunków cesarskiej Rosji drugiej połowy XIX w. tworem dość niezwykłym. Nic dziwnego, że ich realizacja od początku nie pokrywała się z tekstami pierwotnymi, a z biegiem czasu rozmięła się z nimi w coraz to większym stopniu. Książka Kaisera nie daje pełnego ujęcia tych ustaw ani pod względem prawnosystematycznym, ani historyczno-rozwojowym. Stanowi natomiast poważne studium materiałów — jak to Autor trafnie zaznaczył w podtytule książki — „do historii sądownictwa rosyjskiego od Katarzyny II do 1917”, odtwarzając dla tych czasów stan rzeczy w dziedzinie sądowej i przebieg prac ustawodawczych oraz — częściowo — ich realizację. Ograniczona do zakresu informacyjno-materiałowej praca Kaisera spełnia niewątpliwie swoje zadanie.

WŁADYSŁAW SOBOCIŃSKI (Warszawa)

Die Habsburgermonarchie 1848 - 1918. Herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. Band II: *Verwaltung und Rechtswesen*, Wien 1975 (ss. XVIII + 791).

Utrzymujące się w ostatnich dziesięcioleciach szerokie zainteresowanie dziejami Austro-Węgier skłoniło Austriacką Akademię Nauk do powołania specjalnego zespołu badawczego, który by podjął się opracowania obszernej syntezy, poświęconej dziejom monarchii habsburskiej od Wiosny Ludów do schyłku pierwszej wojny światowej¹.

W toku wieloletniej pracy koncepcja całości dzieła ewoluowała. Pierwotnie zamierzano zmieścić całość w dwóch tomach, przy czym tom pierwszy objąć miał dzieje gospodarcze i społeczne, zaś tom drugi — ustrój i zagadnienia narodowościowe. W odniesieniu do tomu drugiego założenie okazało się nierealne; zarówno dlatego, iż autorzy nie dostarczyli na czas wszystkich rozpraw, jak i zapewne z tego względu, że tom ten zyskałby ogromną objętość. W rezultacie zdecydowano się na poświęcenie tomu drugiego wyłącznie zagadnieniom prawnoustrojowym, a problematykę narodowościową przenieść do tomu trzeciego. W roku 1973 ukazał się więc tom pierwszy, zawierający studia z historii gospodarczej Austro-Węgier². Obecnie ujrzał światło dzienne tom drugi, prawnoustrojowy. W stadium daleko zaawansowanych przygotowań znajduje się tom trzeci, dotyczący historii społeczno-narodowościowej, pod roboczym tytułem *Der Donauraum und seine Völker*.

Koncepcja takiego podziału jest nieco ryzykowna. Oderwanie zagadnień narodowych od prawnoustrojowych może się okazać nietrafne; nie sposób bowiem zrozumieć skomplikowanej specyfiki ustrojowej cesarstwa austriackiego, później monarchii austro-węgierskiej, bez uprzedniego zapoznania się z jego strukturą narodową. Byłoby więc rzeczą trafniejszą, gdyby analizę narodowościową przesunięto do tomu drugiego. Ułatwiłoby to pracę niektórym autorom, którzy w dotychczasowym układzie antycypować musieli pewne problemy tomu trzeciego, omawiając

¹ W skład zespołu, działającego pod kierunkiem prof. dr. A. Wandruszki wchodzi ponadto: J. Allmayer-Beck, H. Benedikt, F. Engel-Janosi, F. Fellner, R. Platschka, G. Stourzh, E. Zöllner, P. Urbanitsch.

² *Die Habsburgermonarchie 1848 - 1918.* Band I: *Die wirtschaftliche Entwicklung*. Hrsg. von A. Brusatti, Wien 1973, s. XXIII + 666, 111 tabel, 18 diagramów, 3 mapy.